

Смаль Ірина Валеріївна —

викладач кафедри криміналістики Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, кандидат юридичних наук

Організована економічна злочинність: криміналістичний аспект

Стаття присвячена визначенню поняття та ознак організованої економічної злочинності як комплексного явища через аналіз автономних криміналістичних ознак економічної та організованої злочинності; виділенню елементів криміналістичної характеристики економічних злочинів, що вчиняються організованими групами.

Ключові слова: економічна злочинність, злочини у сфері економіки, злочини у сфері господарської діяльності, організована злочинність, організована злочинна діяльність, криміналістична характеристика, організоване злочинне формування.

Перехід від державної до ринкової економіки в Україні зумовив кризовий стан економічної системи в країні. Ці процеси в економіці нашої держави посилилися в період світової фінансової кризи. Тому в Україні з моменту проголошення її незалежності постійно створюються нові правові інститути, проголошується дотримання прав людини та спільно координуються дії по боротьбі з економічними злочинами. Результат цієї роботи цілком залежить від здатності органів державної влади спрямовувати роботу державних служб на забезпечення необхідних реформ. У той же час правоохоронні органи зустрілися із суттєвими труднощами у боротьбі з організованою злочинністю, яка різко зросла внаслідок значних політичних змін і викликаного ними розладу економіки [1, с. 42].

У статті ми спробували визначити поняття та ознаки організованої економічної злочинності через аналіз автономних криміналістичних ознак економічної та організованої злочинності у зв'язку з тим, що це явище комплексне і визначення його поняття неможливе без розгляду й аналізу окремих явищ його складових.

Сьогодні очевидним є те, що економічні злочини стали проблемою, до якої прикута увага науковців, політиків, практиків і фахівців

різних напрямів правоохоронної діяльності (вчених — криміналістів, кримінологів, працівників правоохоронних і судових органів). Проблема протидії економічній злочинності, на наш погляд, повинна вирішуватись із застосуванням широкого спектра заходів організаційного, правового і наукового характеру, а також шляхом використання досвіду науковців і практиків щодо правотворчості, правозастосування та наукових досліджень у сфері протидії таким видам злочинів.

У світовій практиці немає загальноприйнятого тлумачення природи економічної злочинності. Досить часто в юридичній літературі, а також в офіційних документах вживаються найрізноманітніші терміни при визначенні напрямів боротьби з економічною злочинністю. У даний час склалася така ситуація, коли поняття “економічна злочинність”, “злочини у сфері економіки”, “злочини у сфері господарської діяльності” та інші досить часто використовуються як тотожні. Однак, вважаємо, що ці поняття не є тотожними. Поняття “злочинність у сфері економіки” ширше, ніж “економічна злочинність” та “злочини у сфері господарської діяльності”, тому що містить усі злочини в економіці, в тому числі традиційні майнові розкрадання (крадіжки, грабежі, розбої тощо), які не відносяться до економічних. Тому ці поняття не слід замінювати одне одним, оскільки така заміна певним чином дезорієнтує правоохоронну практику при розробці основних напрямів і заходів протидії злочинності у сфері господарської діяльності, ускладнює ведення статистичного обліку і робить неможливим порівняння статистичних показників.

Отже, економічна злочинність — це поняття комплексне, воно є сукупністю корисливих посягань на економічні відносини, що охороняються законом, незалежно від форм власності та видів діяльності її суб'єктів. Економічні злочини повинні вивчатись і досліджуватись різними галузями юридичної науки: кримінальним правом, кримінологією і криміналістикою. Саме таке комплексне вивчення їх дасть змогу у майбутньому побудувати обґрунтовану систему (класифікацію) цих злочинів, глибоко вивчити їх причини, показати шкідливість для суспільства, розробити та удосконалити методики їх розслідування і попередження [2, с. 292].

Лише наприкінці 80-х на початку 90-х років минулого століття основні криміналістичні, кримінологічні та кримінально-правові ознаки організованої злочинності сформулювали українські та російські науковці Ю. П. Алєнін, В. М. Биков, В. Л. Васильєв, Л. Д. Гаухман, О. І. Гуров, А. І. Долгова, В. О. Коновалова, В. Т. Контеміров, В. Г. Лукашевич, В. В. Сташис, М. П. Яблоков та інші. В останнє десятиліття вагомий внесок у вивчення проблем боротьби з організованою злочинністю зробили відомі вітчизняні й зарубіжні вчені: Т. В. Авер'янова, В. П. Бахін, Р. С. Белкін,

А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, О. М. Джу́жа, О. О. Дульський, В. С. Зеленецький, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Корж, М. В. Костицький, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Т. Маляренко, Г. А. Матусовський, В. Т. Нор, В. С. Овчинський, М. А. Погорецький, А. П. Резван, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, О. П. Снігер'єв, П. В. Цимбал, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та інші. Однак криміналістичні аспекти організованої злочинності (зокрема, економічних злочинів) у сучасних умовах вимагають більш глибокого осмислення та наукового опрацювання.

Організована злочинність — винятково небезпечне явище, яке в нашій країні, на жаль, як і раніше не тільки не зустрічає адекватної протидії з боку держави, а й надалі продовжує зміцнювати свої позиції у суспільстві, маючи та використовуючи корумповані зв'язки, часто підміняє офіційну владу, легальну економіку і громадянське суспільство.

Організована злочинність як об'єкт наукового криміналістичного дослідження давно привертає увагу вчених-криміналістів. Якщо кримінологів цікавлять причини утворення злочинних груп, учинення ними злочинів і розробка заходів, спрямованих на їх профілактику, фахівців у галузі кримінального права — питання кримінальної відповідальності за злочини, вчинені злочинною групою, більш чіткої правової диференціації вини співучасників групових злочинів, то криміналістичне вивчення злочинних груп має кінцевою метою розробити рекомендації щодо розкриття та розслідування так званих групових злочинів.

Криміналістичне пізнання сутності організованої злочинності та встановлення закономірностей, пов'язаних зі специфікою злочинного колективу, дій, методів, способів вчинення злочинів має певне наукове і практичне значення. Поза сумнівом, як зазначає В. П. Корж, сучасна організована злочинність істотно відрізняється від організованої злочинності 60—70-х років. У зв'язку з цим з'ясуванню сутності сучасної організованої злочинності, її відмінних ознак повинні передувати вивчення та наукове осмислення об'єктивних закономірних процесів виникнення організованої злочинності, причин її розвитку, економізації та політизації; стійкості кримінальних колективів і тривалості їх функціонування; професіоналізму членів організованої злочинної групи, інші особливості даного виду злочинності. Досліджуючи різні точки зору українських і російських учених, слід відзначити відсутність у дослідників єдності поглядів щодо питання моменту виникнення організованої злочинності. Одні вчені вважають, що організована злочинність, як нове суспільне явище, почала виникати в роки перебудови; деякі вважають, що організована злочинність сформувалася в 1966—1982 роки; інші зазначають, що вона мала місце в період соціалізму, однак в ті роки була спрощеною і підпорядкованою бюрократії [3, с. 13—14].

В останні декілька років в Україні було захищено кілька дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, присвячених окремим криміналістичним аспектам організованої злочинності (Л. І. Аркуша “Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв’язків”; В. М. Варцаба “Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи)”; О. В. Яцок “Провадження у справах про злочини, вчинені організованими групами, на досудових стадіях кримінального процесу” тощо) [4, 5, 6].

Аналізуючи визначення організованої злочинності, сформульовані в літературі, Л. І. Аркуша відзначила, що практично в кожному з них тією чи іншою мірою, прямо чи опосередковано вказується на неможливість її існування без стійких, високоорганізованих злочинних співтовариств, що сформувалися для здійснення постійної злочинної діяльності у вигляді промислу з метою наживи, і зробила висновок, що в криміналістичному аспекті сутністю організованої злочинності є організована злочинна діяльність, яка здійснюється організованими злочинними співтовариствами [4, с. 24].

Генезис злочинності в нашій державі останнього десятиріччя виявив дві взаємообумовлені тенденції — “економізації” організованої злочинності та підвищення рівня організованості самої економічної злочинності. Їх дія призвела до виникнення принципово нового асоціального явища — організованої економічної злочинності, що являє собою якийсь символічний розвинений форм організованої та економічної злочинності.

Загальноприйнятого криміналістичного визначення поняття організованої економічної злочинності (як і кримінально-правового та кримінологічного) на сьогодні не вироблено, незважаючи на його широке використання в науковому обігу. Розуміння організованої економічної злочинності вкрай невизначено. Це, безумовно, обмежує можливості конструктивного діалогу з метою вдосконалення та уніфікації законодавства щодо боротьби з цим явищем. Однак, з іншого боку, складність самого явища, динамічна зміна кримінальної практики в економічній сфері, значні національні відмінності в поєднанні з плюралізмом дослідницьких підходів, обумовленим методологією та особливостями, не дозволяє розраховувати на остаточне вирішення цього завдання в принципі. Це пов’язано не з недосконалістю механізмів наукового пізнання або неефективною організацією наукового спілкування, а з природою самої проблеми.

В. П. Корж у своєму монографічному дослідженні “Теоретические проблемы методики расследования преступлений в сфере экономической деятельности, совершаемых организованными преступными образованиями”, резюмуючи основні криміналістичні властивості (рис) економічної організованої злочинності, зробила висновок, що її

суть полягає у вчиненні злочинів у сфері економічної діяльності створеними в структурі підприємництва та фіктивного підприємництва організованими злочинними утвореннями, тобто організованими злочинними групами, злочинними організаціями, спільнотою, що мають корумповані зв'язки зі службовими особами державних органів, що мають закономірні цілі — отримання злочинних доходів та їх легалізацію. Автор зазначає, що криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються організованими злочинними утвореннями в галузі економічної діяльності, — це система даних, які отримуються в результаті узагальнення слідчої та судової практики, про види організованих злочинних утворень, типові способи їх формування і принципи функціонування, види і форми корупційних зв'язків; про особливості особистісних властивостей і рольових функцій членів організованого злочинного утворення; про типові ознаки вказаних злочинів, що містяться (або відображені) у вигляді специфічних матеріальних або ідеальних слідів у способах економічних злочинів, в умовах та обстановці, в яких діяли члени організованого злочинного утворення, здійснювали легалізацію злочинних доходів, знання та використання яких є необхідним для виявлення, розкриття, розслідування і попередження зазначених злочинів [3, с. 106].

Не можна погодитися з В. М. Варцабаю, який у своєму дисертаційному дослідженні критикує позицію В. П. Корж та зазначає, що “давати визначення поняття криміналістичної характеристики стосовно певних груп (видів, різновидів) злочинів є невірним. Криміналістична характеристика — це категорія методики розслідування окремих видів злочинів (криміналістичної методики). Тому робити спроби визначити її поняття відносно тих чи інших злочинів або їх груп є недоцільним” [6, с. 54]. На нашу думку, необхідні розподіл і розробка як загальної криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності, так і криміналістичних характеристик окремих видів злочинів, типових для організованої злочинної діяльності, зокрема економічних злочинів.

На відміну від кримінально-правового та кримінологічного вивчення злочинних груп у сфері економічної діяльності криміналістичне має на меті одержання даних про криміналістичну характеристику злочинних груп, якою в кінцевому рахунку визначається поведінка на слідстві кожного члена злочинної групи. У літературі можна зустріти досить спірні положення щодо поняття та елементів криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності (організованої злочинності). Не заглиблюючись у дискусію з цього питання, визначимо, що криміналістичною характеристикою називається система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки економічних злочинів, учинених організованими групами, що відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у роз-

слідуванні конкретних злочинів [7, с. 16]. Тобто, криміналістична характеристика злочинної групи, яка вчиняє злочини економічної спрямованості, — це сукупність стійких і якісних ознак, що визначаються злочинною діяльністю групи, яка обумовлює закономірності поведінки кожного члена злочинної групи під час підготовки та вчинення групового злочину, а також особливості поведінки на досудовому слідстві.

Розроблення елементів криміналістичної характеристики економічних злочинів, що вчинюються організованими групами, має велике значення для слідчої та судової практики. Зокрема, важливим є виділення наступних елементів:

1) сфери (області) здійснення організованої злочинної діяльності і предмету кримінального інтересу й посягання (сучасна організована економічна злочинність, як правило, вписується у фінансову, банківську сферу, галузь страхування, легальне підприємництво, господарську діяльність державних підприємств, акціонерних товариств тощо);

2) системи даних про способи підготовки, скоєння і приховування злочинів і типових слідів їх застосування;

3) обстановки скоєння злочинів (місце, час, умови);

4) характеристики організації і методів здійснення розвідки, прийомів збору інформації, необхідної для організованої економічної злочинної діяльності (як при підготовці та скоєнні злочинів, так і в процесі їх розкриття і розслідування);

5) характеристики організованого злочинного формування (рівень, структура, прийоми добору і вербування нових учасників ОЗФ, організація їх навчання, розподіл функціональних обов'язків, регламентування поведінки учасників злочинної організації), а також його зв'язків (у тому числі міжнародних) і взаємовідносин з іншими ОЗФ;

6) методів, способів і прийомів встановлення корумпованих зв'язків у правоохоронних органах, органах державної влади і управління, і способів їх використання;

7) характеристики особистості учасників ОЗФ (відповідно їх місця в ієрархічній структурі формування);

8) мотивів і цілей економічних злочинів;

9) характеристики особистості можливих жертв злочинів (включаючи посадове положення, наявність зв'язків з ОЗФ та ін.) [4, с. 26].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що організована злочинність прагне до збільшення та легалізації своїх доходів шляхом проникнення через корумповані зв'язки в економіку і фінансову систему держави. Проблема протидії організованій економічній злочинності повинна вирішуватись із застосуванням широкого спектра заходів організаційного, правового і наукового характеру. Великого значення у цій сфері набуває визначення поняття та ознак організованої економічної злочинності як комплексно-

го явища та виділення елементів криміналістичної характеристики економічних злочинів, що вчиняються організованими групами.

Список використаних джерел

1. Укріплення законності і посилення системи кримінального судочинства : зб. документів за матеріалами Десятого Конгресу ООН з попередження злочинності. — М. : ЮРЛИТИНФОРМ, 2001. — С. 42.
2. Клименко Н. І. Проблеми посилення боротьби з економічною злочинністю в Україні : матеріали наук. — практ. конф. [Державно-правова реформа в Україні] / Н. І. Клименко. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. — С. 291—296.
3. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : [монография] / В. П. Корж. — Х. : Изд-во НУВД, 2002. — 412 с.
4. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Лариса Ігорівна Аркуша. — Одеса, 2001. — 218 с.
5. Яцюк О. В. Провадження у справах про злочини, вчинені організованими групами, на досудових стадіях кримінального процесу : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ольга Віталіївна Яцюк. — Запоріжжя, 2005. — 200 с.
6. Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Василь Миколайович Варцаба. — Х., 2003. — 182 с.
7. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : [учеб. пособие] / Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. — Х. : Юрид. ин-т, 1985. — 92 с.

Статья посвящена определению понятия и признаков организованной экономической преступности как комплексного явления посредством анализа автономных криминалистических признаков экономической и организованной преступности; выделению элементов криминалистической характеристики экономических преступлений, которые совершаются организованными группами.

The article is devoted to the definition of the concept and characters of the organised economic crime as a complex phenomenon by the analysis of the independent criminalistics characters of the economic and organised crime; to the separation of the elements of the criminalistics characteristics of the economic crimes committing by the organised groups.

Стаття надійшла до редакції журналу 17 листопада 2009 року.